

Ortadoğu'da işçiler ve işçi sınıfları

ZACHARY LOCKMAN (DER.)

**WORKERS AND THE WORKING
CLASSES IN THE MIDDLE EAST:
STRUGGLES, HISTORIES,
HISTORIOGRAPHIES**

STATE UNIVERSITY OF NEW YORK PRESS,
ALBANY 1994, XXXI+341 SAYFA

Biri dışında tümü ilk kez Harvard Üniversitesi'nin Ortadoğu Çalışmaları Merkezi'nce desteklenen bir seminerde sunulan metinlerden biraraya gelen kitap, içinde bulunduğumuz coğrafyaya dair bir emek tarihi çalışması. Kitabı derleyen Zachary Lockman, yazdığı sunuşa, yakın zamana kadar Ortadoğu'daki işçilere, işçi sınıfına ve işçi hareketlerine dair tarihsel çalışmaların son derece kısıtlı olduğunu tespit ederek ve bunun nedenlerine işaret ederek başlıyor. Sovyet bloku tarihçilerinin haricinde kalan bölge tarihçilerinin ilgisi, uzun bir süre, "toplumsal tarih"e değil; Avrupa hakimiyetine, ülkelerinin ulus-devlet olarak ortaya çıkışına ve süregiden bağımsızlık mücadelelerine yönelik olmuştur. Amerika'da ve Amerika'ya nispeten daha az olmakla beraber Batı Avrupa'da ise, Ortadoğu'ya dair tarih yazıcılığının baskın paradigması, modernleşme kuramı olagelmıştır. İşçilerin ayırt edici bir toplumsal grup olmadığı; bu yüzden, siyasal ya da iktisadî alanda önemli bir rolü haiz olmadığı ve gelecekte de olmasının ihtimal dahilinde görülmediği kanısına dayanan böylesi bir ihmalin, pek de şaşırtıcı olmadığını söylüyor Lockman. Hem, içinde bulunduğumuz yüzyılın büyük bölümünde, Ortadoğu'nun tüm ülkelerinde büyük teşebbüslerde çalışan işçiler, şehirlerde çalışanlar arasında sadece azınlığı teşkil etmişler; işçi hareketleri ve sendikacılık faaliyetleri de ülkelerinin siyasal ve iktisadi hayatını belirlemede Amerika ve Batı Avrupa'daki kadar etkin olmuştur.

Ancak Lockman'ın ihmalin asıl nedeni olarak gördüğü bunlar değil elbette. O bu ihmalin, modernleşme kuramı ve Oryantalizm etkisi ile tarihçiler arasında yaygınlık kazanmış bir kanının ürünü olabileceğini vurguluyor. Bu coğrafya istisnâ özelliklere sahiptir ve sınıf analizi, modern Ortadoğu'yu yorumlamak ve anlamak için uygun değildir.

Lockman, son otuz yılda Ortadoğu emek tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayısındaki artışı birkaç nedenle açıklıyor. Bunlardan ilki, Ortadoğu'da genellikle devlet tarafından desteklenen sınaî kalkınmanın, işçi sınıfının hacmini ve toplumsal ağırlığını artırması. Ayrıca 1960'lı yıllar boyunca bölgenin entelektüellerinin öngörülme-yen bir ölçüde Marksist ve daha genel anlamda sosyalist fikirlerin etkisiyle, ülkelerinin geleneksel kalıplar çerçevesinde yazılan tarihlerini sorgulama arayışları ve işçi sınıfına yönelik ilgileri. Lockman, sol içinde yaşa-

nan güncel tartışmaların da emek tarihine yönelik bir ilgiye kaynak teşkil ettiğini vurguluyor.

E.P. Thompson'ın *İngiliz İşçi Sınıfı'nın Doğuşu*, Lockman'ın da içinde yer aldığı birtakım genç tarihçiler için, 1970'lerin sonlarına doğru Ortadoğulu işçilerin tarihlerine yönelik çalışmaya başladıklarında, en büyük ilham kaynağı olmuş. Kendisi de, çevresindekiler de, Thompson gibi tarihin 'aşağıdan yukarıya' yazılması gerektiği inancıyla, işçi sınıfı bilincini yeniden kurma amacı güderek, siyasal eğilimler kadar, işçi sınıfının kültürel ve toplumsal hayatına ait olabildiğince çok ilk elden kaynak kullanmaya gayret etmişler. İşçi sınıfının kendi kültürü ve tecrübesi çerçevesinde inşa olunan hareketliliğinin üzerinde durmuşlar. 1960'larla başlayan ve E.P. Thompson'dan ilham alan toplumsal tarih çalışmalarında ön plana çıkan, aslında o güne kadar konvansiyonel anlatılarda genellikle yer almayan hikâyeler: İşçilerin, kadınların, yoksulların, azınlıkların, yani *ikincil* toplumsal grupların hikâyeleri.

Lockman'ın girişte cevap aradığı iki soru var: Bunlardan ilki, Ortadoğu'nun bir araştırma alanı olarak ele alınmasının anlamlı olup olmadığı. Diğeri ise, bu coğrafi bölgede bulunan ülkelerin işçilerinin, araştırma özneleri olmalarını meşru kılacak bir şekilde, kendi tarihine sahip ayrı bir toplumsal grup teşkil edip etmedikleri. İkinci soruya, zımnen ya da sarıh bir şekilde, 'hayır' diye cevap veren klasik Oryantalizm ile modernleşme kuramına ve bunun önüne sorulacak bir soru olarak koymayan Ortadoğu emek tarihinin konvansiyonel paradigmasına karşı, Lockman'ın cevabı 'evet'. Kitapta yer alan makalelerin, verdiği cevabı haklı kılacak bir şekilde, içinde bulunduğumuz yüzyılda Ortadoğu'da işçilerin kendi menfaatlerini korumak ve amaçlarına ulaşmak için mücadele ettiklerini; işçilerce tertip edilen kollektif hareketlerin, birtakım Ortadoğu ülkelelerinin siyasal ve iktisadî hayatında önemli bir yere sahip olduğunu gözler önüne serdiğini söylüyor.

Lockman'ın derlediği bu kitabın, Thompson'dan devralınan standartları koruma kaygısı güttüğü aşikâr. Donald Qutaert ve Sherry Vatter, özellikle Osmanlı kaynaklarını ve diplomatik yazışmaları kullanarak, Ortadoğu'daki ilk emek örgütçülerinin çoğunlukla modern fabrikalardan değil; ama, artık ayrışmakta olan geleneksel çok dinli ve çok etnili esnaf ve zanaatkâr loncalarından geldiğine işaret ediyorlar. Lockman, bilhassa Vatter'in makalesinde üzerinde önemle durulması gereken bir hususun da ön plana çıktığını belirtiyor yazdığı girişte: İşçilerin bilinçlerinin sadece işyerlerinde oluştuğu geliştiği öne sürülemez. İşçilerin hayatlarının anlaşılabilmesi için, sözkonusu hayatların, toplumsal, kültürel ve siyasal bağlamları içinde ele alınmaları gerekir. İşçilerin üretim araçları ile kurulmuş olan ilişkileri, her ne kadar önemli bir unsur olsa da, onların hayatlarını anlamada tek başına yeterli bir kıstas değildir. Bu yüzden tarihçiler, emek tarihi üzerine çalışırken, işyeri sınırları içinde kalmamalıdır.

Feroz Ahmad, Ellis Golberg ve Marsha Posusney'in makalelerinde ise daha

çok yakın dönem kaynaklarından yararlanılarak Türkiye ve Mısır'da işçi sınıfı bilincinin gelişimi ele alınıyor. Feroz Ahmad'ın "Türkiye'de İşçi Sınıfı Bilincinin Gelişimi" başlığını taşıyan makalesi, 1908'den başlayıp 1989 yılında düzenlenen İşçi Kongresi'ne uzanan bir dönemi kapsıyor. Türkiye İşçi Köylü Partisi'nin Nejat Eldem'in önderliğinde Berlin'de kuruluşunun ardından iki yıl sonra, 1921'de Trabzon'da tertip edilen 1 Mayıs gösterisinde, işçilerin Enver Paşa ve Lenin'i selamlayan sloganlar atmalarına, enternasyonalizm ve milliyetçiliğin o dönemki biraradalığına işaret etmek için temas eden Ahmad, Nejat Eldem'in üzerinde önemle durduğu terminoloji sorununa da uzun uzun değiniyor. Kullandığı kaynak, *Kurtuluş*'un 20 Eylül 1919 tarihli nüshasında yayımlanan, Eldem'in "Proletarya Kimlerdir?" başlıklı makalesi. Ülkede rejime tek-partinin hakim olduğu günlerden, 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurulması ile yaşanan gelişmelere; 1960 darbesi sonrasında, Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması ile işçi hareketlerinin kazandığı ivmeye ve o dönemden sonraki sendikacılık faaliyetlerine yer verdiği makalesinde yalnızca tarihsel süreci aktarmakla kalmıyor Ahmad. Metin boyunca, işçilerin farklı dönemde kullandıkları sloganlara, sendikalar arası dayanışmaya, tertip edilen grevlere, 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'nin aldığı oylara, 1980 darbesi sonrası yaşanan gelişmelere de ayrıntılı bir şekilde yer veriyor. Yazı, Ahmad'ın "Öyleyse 1990'ların başlarında Türkiye işçi sınıfının hali nedir?" sorusuna aradığı cevapla son buluyor.

Assef Bayat'ın "Tarihyazıcılığı, Sınıf ve İranlı İşçiler" adlı makalesi, kitaptaki diğer makalelere nazaran, belki de Thompson'ın standartlarına en uzak kalanı. Konu üzerinde önceden çalışanların, daha çok siyasal-kurumsal meseleler üzerinde durduklarını belirten Bayat, daha çok işçi sınıfı kültürüne ağırlık verilmesi gerektiğini söylemekle birlikte, yazısının neredeyse tümünde Oryantalizm, modernleşme kuramı, İslâmi Rejimin ideolojisi ve Stalinist tarihyazıcılığı üzerinde duruyor.

Meseleye metodolojik açıdan yaklaşan en iyi makale, Edmund Burke'ün yazısı. Savaş sonrası toplumsal düşüncenin şekillenmesine imkân tanıyan baskın paradigmalardan çöktüğüne işaret eden Burke halen, bugüne dek hep seçkinlerin sahası olarak addedilen Ortadoğu tarihini, seçkin olmayanların bakış açısından gördüğümüzde, modern Ortadoğu tarihi telakkimizin nasıl değişeceğini anlama süreci içinde bulunduğumuza işaret ediyor. Karşılaştırmalı tarihin, ancak meseleyi Ortadoğu'lu işçi sınıflarının içine doğduğu geniş bir küresel bağlamla ilişkilendirme çabası taşıdığı zaman işe yarayacağını vurgulayan Burke için, *Ortadoğu'da İşçiler ve İşçi Sınıfları*'nı oluşturan makaleler, doğaları gereği yerel nitelikler taşımaları nedeniyle, böylesi geniş bir bağlama erişim sağlamıyorlar. Ancak gene de *ikincil* toplumsal grupların/sınıfların durdukları yerden yazılan bir tarih çerçevesinde, yerel ile küreselin bağı kurmak pek de zor olmasa gerek.